

## Vzpomínka na myrmekologa Karla Samšiňáka

To the memory of a myrmecologist Karel Samšiňák

PAVEL BEZDĚČKA, KLÁRA BEZDĚČKOVÁ

Muzeum Vysočiny Jihlava, Masarykovo nám. 55, Jihlava, CZ – 586 01; e-mail: bezdecka@muzeum.ji.cz, bezdeckova@muzeum.ji.cz

RNDr. Karel Samšiňák, CSc. se narodil v Sobotce na Jičínsku v úterý 2. ledna roku 1923. Po osmdesáti pěti letech nesmírně aktivního života zemřel v sobotu 2. srpna 2008 v Prachaticích. Osud mu připravil nelehkou, ale krásnou životní dráhu hodnou renesančního velikána, jakým byl. Skaut, horolezec, entomolog, akarolog, spisovatel, znalec výtvarného umění, grafik, ochránce přírody, velký organizátor, oblíbený společník. Díky neuvěřitelné pracovitosti a optimistické povaze překonal těžká období svého života a dosáhl úspěchů na vědeckém poli i ve výtvarném umění.

Kdyby měl někdo sepsat všechny významné okamžiky, díla a úspěchy Karla Samšiňáka, musel by zpracovat několika-svazkovou publikaci. Dokonce i ten, kdo by se věnoval pouze zoologické náplni jeho života, by měl nemálo práce. Samšiňák – zoolog byl totiž nesmírně činnorodý a plodný. V tomto příspěvku však podáváme shrnutí pouze malé, ale velmi významné části Samšiňákova života, kterou věnoval myrmekologii.

Karel Samšiňák vychodil obecnou školu doma v Sobotce, ale gymnázium navštěvoval a v roce 1942 absolvoval v Mladé Boleslavi. V tomto válečném čase byly u nás všechny vysoké školy uzavřeny, a proto nastoupil na dvouletý kurz na průmyslové škole tamtéž. Všechny zkušenosti, které zde získal, ve svém životě bohatě využil. Zejména přesnost a čistotu práce při technickém kreslení, které později uplatnil při tvorbě perfektních ilustrací svých vědeckých prací o roztočích, stejně jako u svých jedinečných ex-libris. Po ukončení kurzu pracoval až do konce války jako příručí v otcově obchodě v Sobotce.

Již během svých gymnaziálních studií se Karel Samšiňák věnoval studiu hmyzu, zejména brouků a mravenců Sobotce. V maturitním roce publikoval svou první odbornou práci (Studium mravenců v okolí Sobotky) a připravil pro tisk další práci (Poznámky o českých myrmekophilech).

Po válce, hned v roce 1945, se přihlásil ke studiu na Přírodovědecké fakultě University Karlovy v Praze. Nastoupil tam, na rozdíl od mnoha svých vrstevníků, již jako erudovaný entomolog a entomologie by se mu jistě po ukončení studií stala doživotní profesí. Na universitě však v té době

ještě působil profesor Otto Jírovec – zakladatel moderní parazitologie, který Samšiňákovo odborné zaměření významně ovlivnil. V roce 1949 K. Samšiňák po obhájení disertační práce o zástupcích dvoukřídlého hmyzu, parazitujících u mravenců, absolvoval univerzitu. Výzkum dvoukřídlého hmyzu ani mravenců se však nestal jeho profesí. Třebaže se po celý aktivní život věnoval mravencům (poslední práci o nich publikoval v roce 1981), stěžejním zájmem a profesní náplní se mu stali roztoči. Nebylo to však hned.

Samšiňákovým prvním profesním působištěm se stalo muzeum v Děčíně. Hned po promoci zde nastoupil na uvolněné místo ředitele a během několika let vybudoval v děčínském muzeu vynikající přírodovědnou sbírku a expozici. V té době se stal členem České společnosti entomologické a také se poprvé (ještě ja-

ko „laik“) zapojil do výzkumu epidemie, kterou v děčínské textilce zapříčinili roztoči.

V roce 1954 absolvoval K. Samšiňák krátkou vojenskou službu a po ní nastoupil do Entomologického ústavu ČSAV. Zde se až do penze věnoval parazitologii, speciálně roztočům. V tomto oboru dosáhl mimořádných úspěchů a zůstal za ním nezměrné dílo. Stal se parazitologem světového jména, členem řady prestižních organizací a objevitelem celé řady nových druhů roztočů, včetně objevu a řešení varroázy u včel v Evropě. Reprezentoval naši zemi v řadě mezinárodních výzkumů i na mnohých mezinárodních kongresech. Ale to je již jiná kapitola jeho bohatého života, které se nemůžeme věnovat.

Přínos K. Samšiňáka pro naši myrmekologii je značný. Přestože své první práce publikoval již v průběhu druhé světové války, řadíme jej, vedle V. Nováka a J. Sadila, do první poválečné myrmekologické generace. Vedle faunistických studií do té doby málo probádaného území středních a severovýchodních Čech (Samšiňák 1942, 1950, 1952b, 1966, 1972) se věnoval celé řadě dalších oborů práce s mravenci. Největší podíl věnoval fenoménu myrmekofilie, přičemž využil svých znalostí a zkušeností koleopterologických (Samšiňák 1943a, b, 1945, 1949d, 1956c). Za nejvýznamnější v tomto oboru můžeme považovat jeho práci „Rozšíření broučích myrmekofilů v sv. Čechách a bibliografie literatury o českých myrmekofilních brou-



cích“ (1949d), která obsahuje dnes sice již neúplný, ale dosud nepřekonaný soupis naší literatury věnovaný myrmekofilním broukům. Neopomněl ani myrmekofilního cvrčka *Myrmecophila acervorum* (1952a) a také, jak jinak, se věnoval výzkumu roztočů na mravencích (1957d, 1960). Samostatnou kapitolou jeho myrmekologického výzkumu bylo studium biologie mravence *Monomorium pharaonis* a ověřování možností biologického boje proti tomuto invazivnímu druhu (Samšiňák et al. 1972, 1976; Vaňková et al. 1973, 1975).

Rozhodně nejvýznamnější myrmekologickou prací K. Samšiňáka byl klíč mravenců, který vyšel v roce 1957 ve druhém dílu Klíče zvířeny ČSR, vydaném nakladatelstvím ČSAV. Tento na svoji dobu moderní klíč umožňoval rychlou a poměrně snadnou orientaci v naší myrmekofauně. Jeho velkou slabinou však bylo nerovnoměrné zpracování jednotlivých skupin. Zatímco podčeleď Formicinae zpracoval autor až do druhů, podčeleď Myrmicinae zpracoval pouze do rodů. I přes tento nedostatek byl pro zájemce Samšiňákův klíč po dlouhá léta výtečným vodítkem při poznávání našich mravenců.

K. Samšiňák se nevyhýbal ani taxonomii mravenců. V roce 1951 popsal dvě nové formy mravenců z naší republiky a to *Formica fusca* f. *fusco-lemani* m. n. a *Formica fusca* r. *lemani* f. *sulci* m. n. Vlastní popis těchto forem byl však vágní, opřený pouze o velmi proměnlivé znaky. Popis nového druhu mravence *Sifolinia pechi* n. sp. z roku 1957 byl již kvalitnější, ale tento druh byl časem synonymizován s druhem *S. karavajevi* Arnoldi, 1930 (dnes *Myrmica karavajevi* Arnoldi, 1930). Své taxonomické úsilí završil Samšiňák popisem nového druhu třetíhorního mravence *Camponotus novotnyi* v roce 1967, jehož fosilní otisk našel amatérský paleontolog B. Novotný v páskovaném diatomitu u Bechlejovic nedaleko Děčína. Tento popis je stále platný.

RNDr. Karel Samšiňák, CSc. zanechal významnou stopu v naší myrmekologii nejen svými publikacemi a obsáhlou sbírkou, která je uložena ve Slezském muzeu v Opavě, ale i svým přímým vlivem na ostatní české myrmekology. Ať již to byli jeho vrstevníci, nebo (zejména) mladší kolegové z následné myrmekologické generace. Jaký vlastně byl K. Samšiňák kolega a učitel, o tom svědčí dvě následující vzpomínky.

Petr Werner:

„S Dr. Samšiňákem jsem se seznámil někdy na začátku sedmdesátých let. Pracoval v té době v Parasitologickém ústavu ČSAV, v Papírenské ulici v Praze-Bubenci. Byl to takový provizorní „papendeklový“ baráček, pracovnu - nevelký kamrlík - na stěnách „hřadovaly“ krabice s mikroskopickými preparáty roztočů, nějaké krabice s mravenci se tam našly taky... ale mě jako mladičkého studenta asi nejvíc nadchly štosy a štosy separátů a knížek. To byl tenkrát pro mě neocenitelný zdroj informací, zejména, když mi Dr. Samšiňák po krátkém „otukání“ mé spolehlivosti a zaujetí

pro věc poskytl celou svou knihovnu separátů k dispozici. A nesmím zapomenout také na naše někdy docela dlouhé „pohovory“. Nehovořilo se pouze mravencích - propírali jsme politickou situaci, poměry na fakultě, v akademii, pobavil mě také něčím, co bychom z dnešního pohledu nazvali asi vědecký bulvár - drobné historky o V. Novákovi, J. Kratochvílovi a dalších myrmekolozích, které osobně poznal. Nedá se zapomenout na jeho typicky nosový hlas a typické tiché pochechtávání... Jako bych ho slyšel i dnes, po tolika letech. Dr. Samšiňák byl otevřeně kritický, nebral si servítky... ale mně se jeho styl poslouchování zamlouval, a jak by ne, koneckonců, co více mohlo lahodit uchu takového zelenáče jakým jsem v té době byl, než sundávání „model“ z piedestalu. Ale při vši jeho neskryvané kritičnosti zůstával - alespoň co si já pamatuji - člověčí a nad věcí. Rozzlobeného jsem ho mockrát neviděl - jednu událost mám v živé paměti, protože se to vzdáleně týkalo mě - věru, že jsem se safraportsky rychle snažil věc nenápadně uvést do pořádku! Samozřejmě že jsem se od něho dozvěděl spoustu drobných, ale pro začátečníka neocenitelných rad o sbírání mravenců... Moc dobře si také vzpomínám, že již v té době mluvil často a s velkým zaujetím o svém milovaném Sobotecku, velice těžce nesl necitlivé zacházení režimu a jednotlivců s hodnotami, které nám zanechali předkové. Ale to už bych zabíhal zcela mimo zorné pole vzpomínek mladičkého myrmekologického éléva na svého učitele... Nějak se stalo, že se později naše cesty rozešly. Ale na Dr. Samšiňáka budu vzpomínat vždy s úctou a vděčností.“

Klára Bezděčková:

„Dr. Samšiňák spolupracoval na sklonku svého života i s Muzeem Vysočiny Jihlava. Když jsem občas nacházela na hrudi a zadečku mravenců *Temnothorax crassispinus* hypopy roztoče (cf. Tichá 2006), kterého se mně a dokonce ani několika akarologům nepodařilo determinovat, napadlo mne, že se obrátím na dr. Samšiňáka s prosbou o pomoc. Zavolala jsem kolegyni v jičínském muzeu a ta mi sdělila, že pan doktor občas jejich muzeum navštíví, že je pořád aktivní, i když spíše ve vlastivědné sféře a také, že nemívá náladu na dlouhé rozhovory. Dala mi na něj telefonní číslo, ať mu zkusím zavolat. Zatelefonovala jsem tedy a byla jsem nesmírně mile překvapena. Pan doktor byl velmi příjemný, ochotný a bez rozmýšlení mě požádal ať mu svůj nález pošlu. Stalo se a za pár dní mi přišly zpět pečlivě připravené trvalé preparáty, s determinací *Garsaultia gigantonympha* (Vitzhum, 1920). Mezi tím jsem svůj nález konzultovala i se specialistou na tuto problematiku, Dr. Barrym O'Connorem ze zoologického muzea Michiganské university v Ann Arboru. Když zjistil, že jsem v kontaktu s Dr. Samšiňákem, byl nadšen, že se dozvídá o dávném příteli a kolegovi, o němž již dlouhou dobu neměl žádné informace. Vyměnili jsme si řadu e-mailů a vždy se o Dr. Samšiňáka živě zajímal. Psal, že na něj s kolegy z mezinárodní akarologické komunity často vzpomínají, chtěl vědět, jak se mu daří a velice ho obdivoval, když se dozvěděl o všech jeho aktivitách z posledních let. Z kaž-

děho řádku bylo cítit, jak uznávaný a oblíbený je K. Samšíňák mezi svými zahraničními kolegy. V té době jsem Dr. Samšíňákovi poměrně často telefonovala, poněvadž jsem připravovala o svém nálezu článek. Na krátkou dobu se tak ze mě stal jakýsi prostředník mezi ním a jeho zahraničními kolegy. Po telefonu jsem mu tlumočila O'Connoryovy pozdravy a otázky a odpovědi jsem zase mailovala do Michiganu. Přesto, že jsem K. Samšíňákovi telefonovala v nejrůznější denní dobu a určitě jsem občas zavolala nevhod, byl na mě pan doktor vždy vřidný, nikdy jsem v jeho hlasu nezaznamenala ani náznak nevole. Nakonec jsme se dohodli, že jej v budoucnu s kolegy myrmekology navštívíme. K tomu už ale bohužel nedošlo.“

## MYRMEKOLOGICKÁ BIBLIOGRAFIE

### K. SAMŠIŇÁKA

- SAMŠIŇÁK K. 1942: Studium mravenců v okolí Sobotky. Věda přírodní 21: 82–83.
- SAMŠIŇÁK K. 1943a: Poznámky o českých myrmekophilích. Acta Soc. ent. Českoslov. 40: 112–115.
- SAMŠIŇÁK K. 1943b: Brouci v mravenčích hnízdech Sobotecka. Zpráva kraj. Kroužku Mladá Sobotka: 1–6.
- SAMŠIŇÁK K. 1945: Příspěvek k rozšíření Orthopter Čech. Entomologické listy, Brno, VIII/2: 69–70.
- SAMŠIŇÁK K. 1949a: Mravenec *Formica cinerea* r. *cine-reo-rufibarbis* For. v Čechách. Acta Soc. ent. Českoslov. 46: 79.
- SAMŠIŇÁK K. 1949b: Jak poznáme naše mravence v přírodě? Vesmír 9/10 (1948-1949): 149–151.
- SAMŠIŇÁK K. 1949c: Mraveniště *Lasius fuliginosus* Latr. Vesmír 9/10 (1948-1949): 186.
- SAMŠIŇÁK K. 1949d: Rozšíření broučích myrmekofilů v sv. Čechách a bibliografie literatury o českých myrmekofilních broučích. Acta Soc. ent. Českoslov. 46: 157–165.
- SAMŠIŇÁK K. 1950a : Další gynandromorfni mravenec z Čech. Ent. listy 13: 116–118.
- SAMŠIŇÁK K. 1950b: Hromadné rojení mravenců na zámku Humprechtě u Sobotky. Ent. listy 13: 164–166.
- SAMŠIŇÁK K. 1950c: *Solenopsis fugax* na Sobotecku. Pojižerské listy, Turnov: 58.
- SAMŠIŇÁK K. 1951: *Formica fusca* r. *lemanii* Bondr. (Hym. Formicidae). Acta Soc. ent. Českoslov. 48: 122–127.
- SAMŠIŇÁK K. 1951–1952: Umělá mraveniště. O chovu mravenců. Člověk a příroda 3: 26.
- SAMŠIŇÁK K. 1952a: Příspěvek k rozšíření a ekologii cvrčka *Myrmecophila acervorum* Panz. (Orthoptera). Čas. Nár. mus. ent. odděl. Přírodověd. 121: 103–105.
- SAMŠIŇÁK K. 1952b: Mravenci ze Sobotecka. Acta Soc. ent. Českoslov. 49: 69–81.
- SAMŠIŇÁK K. 1956a: *Sifolinia* Emery – nový rod mravenců pro střední Evropu z proponovaného chráněného území Děčínských stěn. Ochrana přírody 11: 144–146.
- SAMŠIŇÁK K. 1956b: Einige interessante Ameisenarten aus dem Elbsandsteingebirge. Abh. Ber. Staatl. Mus. Tierk. Dresden 23: 9–13.
- SAMŠIŇÁK K. 1956c: Příklad phoresie u larev rodu *Clytra* Laich. (Col. Chrysom.). Věst. Čs. spol. zool. 20: 375–376.
- SAMŠIŇÁK K. 1956d: Einige interessante Ameisenarten aus dem Elbsandsteingebirge. Abh. Ber. Staatlichen Mus. Tier. Dresden 23: 9–13.
- SAMŠIŇÁK K. 1957a: *Sifolinia pechi* n. sp. (Hymenoptera, Formicidae). Ročenka Čs. spol. ent. 53: 167–170.
- SAMŠIŇÁK K. 1957b: Nadčeled' mravenci – Formicoidea. Pp. 333–342. In: Kratochvíl J. (ed.) Klíč zvířeny ČSR II. (Key to the Fauna of ČSR. Vol. 2), ČSAV Praha, 334–342.
- SAMŠIŇÁK K. 1957c: Rojení mravenců. Živa 5: 141–142.
- SAMŠIŇÁK K. 1957d: *Acotyledon tetramorii* n. sp. nový myrmekofilní roztoč z nadčeledě Tyroglyphidae (Acarij). Čas. Čs. spol. entomol. 54: 396–399.
- SAMŠIŇÁK K. 1958: Einige neue Acariden-Deutonymphen als commensalen der Insekten (Acari). Časopis Čsl. spol. entomol. 55 (3): 289–295.
- SAMŠIŇÁK K. 1960: Über einige myrmecophile Milben aus der Familie Acaridae. Čas. Čs. spol. entomol. 57: 185–192.
- SAMŠIŇÁK K. 1964: Zur Kenntnis der Ameisenfauna der Tschechoslowakei (Hym.). Acta Soc. ent. Českoslov. 61: 156–158.
- SAMŠIŇÁK K. 1965a: Mravenci v domácnostech. Živa 13: 62–63.
- SAMŠIŇÁK K. 1965b: Mravenec *Formica uralensis* Ruzsky nalezen v blízkosti našich hranic. Živa 13: 142.
- SAMŠIŇÁK K. 1966: K zoologickému výzkumu v Lužických horách. Živa 14: 67.
- SAMŠIŇÁK K. 1967: *Camponotus novotnyi* sp. n. eine neue tertiäre Ameise aus Böhmen. Věstník Ústředního ústavu geologického, 42: 365–366, 2 tab.
- SAMŠIŇÁK K. 1968: Lesní mravenci. Ochrana přírody 23: 65–66.
- SAMŠIŇÁK K. 1971a: Mravenec lesní – druh *Formica lugubris* – druhé naleziště na území našeho státu. Ochrana přírody 5: 114.
- SAMŠIŇÁK K. 1971b: Die auf *Formica lemani* Bondr. (Hymenoptera) lebenden Hypopi der Gattung *Anoctus* Dujardin, 1842 (Acari). Aph. Ber. Naturkunde Mus. Görlitz, 45: 33–36.
- SAMŠIŇÁK K. 1972: Mravenci v Krkonoších. Živa 20: 21–22.
- SAMŠIŇÁK K., VOBRÁZKOVÁ E. & VAŇKOVÁ J. 1972: Naše zkušenosti s Monomoriem. Zprávy Čs. spol. parasit. 12 (3–4): 68.
- SAMŠIŇÁK K. 1973: Zvířena Českého ráje. Práce a studie, Přír. Pardubice 5: 109–128.
- VAŇOVÁ J., VOBRÁZKOVÁ E. & SAMŠIŇÁK K. 1973: Trojpičtí mravenci v našich bytech. Vesmír 52: 20.

- VAŇOVÁ J., VOBRÁZKOVÁ E. & SAMŠIŇÁK K. 1975: The control of *Monomorium pharaonis* (Hymenoptera: Formicidae) with *Bacillus thuringiensis*. *Invert. pathol.* 26: 159–163.
- SAMŠIŇÁK K., VOBRÁZKOVÁ E. & VAŇKOVÁ J. 1976: Application of Baturin and borax in biological control of *Monomorium pharaonis* L. (Hym.) in housing estates. *Angew Parasit.* 17: 94–100.
- SAMŠIŇÁK K. 1978: Roztoči na hmyzu. *Živa* 26: 182–184.
- SAMŠIŇÁK K. 1981: Naši lesní mravenci. *ABC Praha*, 26, 4: 7 + 2 tab.
- SAMŠIŇÁK K. 1991: Hmyz v chalupě. *Živa* 4: 125–126.

#### PODĚKOVÁNÍ

Děkujeme RNDr. Zdeňku Mrkáčkovi za poskytnutí některých podkladů a fotografie, dále pak RNDr. Petru Wernerovi za poskytnutí písemné vzpomínky na pana K. Samšiňáka.

#### BIOGRAFIE

- FETTERS A. (2008): Za RNDr. Karlem Samšiňákem, CSc. *Knižní značka*, 3: 105–106.

- CHALUPSKÝ J. (2008): K. Samšiňák zemřel. – *Zprávy České parazitologické společnosti*, 16, 2: 2–3.
- MRKÁČEK Z. (2008): Karel Samšiňák (K letošním oslavenčovým pětadesátinám). – *Od Ještěda k Troskám*, 2: 96–97.
- VESELÝ J. (2008): Jubileum renesančního šťastlivce. – *Od Ještěda k Troskám*, 2: 97–99.
- VOBRÁZKOVÁ E. (1983): 60 let dr. K. Samšiňáka, CSc. – *Živa*, 1: 20.
- WEISER J. (1985): Sixtieth birthday od RNDr. Karel Samšiňák, CSc. – *Acta ent. bohemoslov.*, 82: 74–80.

#### LITERATURA

- TICHÁ K. (2006): The first record of *Garsaultia gigante-nympha* (Acari: Acaridae) on *Temnothorax crassispinus* (Hymenoptera: Formicidae). – *Acta rer. natural.*, 2: 49–50.